

О. В. КУЛЬТЕНКО

УМОВИ ТА ЧИННИКИ ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА В УКРАЇНІ

Досліджено питання впорядкування вітчизняного законодавства щодо самогубства, здійснено його порівняльний аналіз з законодавством Франції. Освітлено заходи про-

© КУЛЬТЕНКО Олександр Володимирович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка

тидії самогубствам в Індії та Сінгапурі. Запропоновано: дотримуватися пропорційності в порядку роботи у Верховній Раді України із проектами законів, внести зміни до ст. 120 Кримінального кодексу України, додати до Кримінального кодексу України статтю «Спроба самогубства», скасувати Постанову Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. N 1232.

Ключові слова: самогубство, суїцид, умова, чинник, суспільство, групи людей, особистість, життя, волевиявлення, воля, право, закон, держава.

Культенко А.В. Условия и факторы доведения до самоубийства в Украине

Исследованы вопросы упорядочения отечественного законодательства относительно самоубийства, осуществлен его сравнительный анализ с законодательством Франции. Освещены меры противодействия самоубийствам в Индии и Сингапуре. Предложено: соблюдать пропорциональность в порядке работы Верховной Рады Украины с проектами законов, внести изменения в ст. 120 Уголовного кодекса Украины, добавить в Уголовный кодекс Украины статью «Попытка самоубийства», отменить Постановление Кабинета Министров Украины от 30 ноября 2011 N 1232.

Ключевые слова: самоубийство, суицид, условие, фактор, общество, группы людей, личность, жизнь, волеизъявления, свобода, право, закон, государство.

Kultenko Alexander. Conditions and factors the led to a suicide in Ukraine

The article is dedicated to streamline domestic legislation regarding suicide, by his comparative analysis of the laws of France. Lighted measures against suicide in India and Singapore. Proposed: proportionality in order to work the Verkhovna Rada of Ukraine, the draft law to amend Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine, added to the Criminal Code of Ukraine article "suicide attempt", to cancel the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine on November 30, 2011 N 1232.

Key words: suicide (homicidum mann Propria, cedes manu propria, self-homicide, self-murder), condition, factor, society, group of people, individual, life, expression, freedom, right, law, polity.

Згідно з оглядом фонду народонаселення ООН (UNFPA), в 2011 році чисельність населення України складала 45,7 млн. та зменшується на 0,6 відсотка за рік, фахівці цього фонду прогнозують скорочення до 2050 року населення нашої держави до 35,0 млн. осіб¹. Відповідно до рейтингу смертності населення ЦРУ (CIA), Україна посідає друге місце, серед країн світу, маємо 15.75 смертей на 1.000 громадян у 2013 році². Ці дані підтверджується інформацією (1990-2012 рр.) Державної служби статистики України³.

Дослідження питань, пов'язаних із самогубством як суспільним явищем, неможливе без з'ясування його причин, в тому числі соціального неблагополуччя.

За даними Світової організації здоров'я (WHO) ООН, в 2011 році Україна в світі має такий показник самогубств 44,8 смертей на 100000 громадян, тобто займає п'яте місце в рейтингу⁴. Актуальності цій праці додає те, що відповідно до таблиці п. 5.10. «Розподіл померлих від зовнішніх причин смерті» Розділ 5. «Смертність» в демографічному щорічнику «Населення України за 2011 рік» Державної служби статистики України тільки від «навмисного самоушкодження» та «транспортних нещасних випадків» загинули 8973 та 5701 громадян⁵. Це не враховуючи латентних самогубств (узагальнених, наприклад, в графах: «падіння», «утоплення та занурення в воду» чи «нещасних випадків, спричинених дією диму, вогню та полум'я» та ін.).

На фоні такої тенденції, актуальності набуває розуміння поняття «самогубство», в історичному аспекті усвідомленню якого сприяли праці Ф.Аквінського,

Аристотеля, Епікура, Піфагора, Платона, Сенеки, Сократа, Тацита і Цицерона. Висвітлили феномен самогубства в своїх працях Ч. Бекарія, Е. Дюркгейм, Ж. Ескіроль, А. Камю, Е. Морселлі, Р. Моуді, Ф. Ніцше, З. Фрейд, Е. Шнейдман, Д. Юм та ін. Заслужовує на увагу робота по систематизації етапів історичного розвитку поглядів на проблему самогубства та визначення наукових шкіл з цього напрямку, яку виконав В. Суліцький⁶. Її вивчення, на думку автора, дозволяє дійти висновку про складність дослідження проблеми самогубства, яку створює різноманітність підходів (методів) учених в різних галузях наук, суперечливий характер отриманих результатів проведених досліджень та існування в методології права самогубства як особливого соціального, філософського, епідеміологічного, психіатричного, фізіологічного, психологічного та юридичного феномену. Стосовно останнього, без сумніву, цікаві кримінологічні дослідження В. Лихолоба, В. Філонова⁷ та Л. Шестопалової, які «доводять, що самогубство тісно пов'язано з вікримінологією в її широкому розумінні і латентністю злочинності; є багато спільного в причинах, які породжують злочинність і самогубство; самогубство потерпілого може бути наслідком багатьох злочинів, а також доведення до самогубства; показники злочинності та самогубств корелюють між собою»⁸. Відсутність єдиного як міжгалузевого, так і правового підходу до феномену самогубства, додає актуальності цій публікації, з урахуванням її практичної складової.

Метою цього дослідження є спроба впорядкувати вітчизняне законодавство щодо самогубства, здійснити його порівняльний аналіз із аналогами в інших державах, запропонувати можливі варіанти його вдосконалення.

Визначення самогубства розпочалося з усвідомлення індивідуумом (лат. *individuum* – неподільний) себе людиною розумною (лат. *Homo Sapiens*)⁹. Стосовно зовнішніх умов існування проблеми самогубства, то вони встановлені у межах співвідношення «суспільство – групи людей – особистість», саме тому так важливо законодавцю дотримуватися пропорційності у використанні співвідношення термінів «життя – волевиявлення – воля», оскільки такий алгоритм дії позитивно впливає на гармонійний розвиток всіх трьох боків трикутника «людина – суспільство – держава»¹⁰.

Науково-правова категорія «самогубства» не одразу здобула своє закріплення в законодавстві, незважаючи на те, що вона була знайома на заході ще за епохи античності в стародавній Греції, а на сході в Індії.

Суїцид (лат. *suus* – свій, що належить собі; природній, нормальний; *caedo* – вбити, умертвити)¹¹.

Бейчлер (Beichler J.)¹² запропонував визначення, яке підкреслює операційні функції, що характеризує стадію скоєння суїциду. Врахувавши традиційні чотири види смерті, з сотень її причин (трьома з яких є: природна смерть, нещасний випадок і вбивство) Шнейдман (Shneidman E.)¹³ запропонував додаткову класифікацію, в котрій всі смерті (не залежно від їх виду або причини) відносяться до одного з трьох видів: навмисна, наполовину навмисна (у котрій індивідуум зіграв часткову, приховану, завуальовану або неусвідомлену роль у прискоренні кончини) або ненавмисна¹⁴.

Наміри припинення власного життя як критерій визначення самогубства були висвітлені у трактаті «Семахота», присвяченому смерті і трауру. Відповідно до нього, витребування доказів про намір здійснити суїцид та подальше їх визнання у формі задуму скоїти самогубство є підставою для встановлення факту такої поведінки до виду смерті (і відповідно, відсутності чи наявності санкцій релігійного або законодавчого характеру). При цьому підозра в наявності психічної хворо-

би виключає суїцид. «Хто ж здійснює самогубство в здоровому глузді – Якщо людина залізла на дерево або на дах і розбилася на смерть, це ще не самогубство, а самогубством його смерть буде визнана, якщо перед цим він сказав: «Ось лізу на дерево або на дах і звідти кинуся вниз», а потім і вчинив по своєму слову при свідках ... Той же, кого знайшли повішеним або таким, що кинувся на меч, буде визнаний, як той, хто заподіяв собі смерть в потьмаренні розуму»¹⁵.

Згідно з визначенням ВООЗ (1982), «суїцид – акт самогубства з фатальним результатом; замах на самогубство – аналогічний акт, який не має фатального результату»¹⁶.

Юридична енциклопедія вказує, що самогубство «може бути здійснене самою особою безпосередньо (напр., повішення, постріл, отруєння тощо) або опосередковано (голод). Можливе С. і за допомогою сторонніх осіб. Воно може бути викликане різноманітними економічно негативними чинниками (безробіття, відсутність можливості реалізувати себе тощо), конфліктами з батьками, оточуючими, психологічними кризами, втратою відчуття сенсу життя тощо»¹⁷.

Оксфордський юридичний словник тлумачить суїцид як вид навмисного вбивства себе. Відповідно до цього словника, з 1961 року самогубця не вважається злочинцем, проте існують санкції в законодавстві (які передбачають тюремне ув'язнення терміном до 14 років) за пособництво, підбурювання, консультування або забезпечення самогубства. Увагу привертає в цьому словнику таке: «коли дві людини згодні, що один з них повинен убити іншого, а потім вчинити самогубство, той, хто скоїть вбивство, винен, якщо він виживе, він винен у ненавмисному вбивстві»¹⁸.

Повертаючись до зовнішніх умов, які сприяють існуванню суїциду в нашій країні, проаналізуємо її головний закон, Конституцію України (далі КУ). У КУ, враховуючи преамбулу, слово «життя» використовується чотирнадцять разів. Така кількість позитиву в порівнянні з Конституцією Франції викликає принаймні подив, оскільки в останній слово «життя» (vie) вказується чотири рази. Далі, здійснимо спробу зрозуміти перше речення ст. 27 КУ¹⁹, а саме «Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя», та одразу відзначимо потребу розтлумачити термін «свавільно», оскільки останній не використовується ні в Кримінальному кодексі України (далі ККУ), ні в Цивільному.

Слід нагадати, що свавільний – це такий, «який діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовільний»²⁰. З цього виникла потреба порівняти кількість слів «воля» (volonté) в КУ та Франції – в нашій державі законодавець не вказав таке слово в головному законі держави, а от у Франції воно вказується тричі. Фахівці-філологи можуть вказати на потребу порівняння частоти вживання «волевиявлення» (volonté): у КУ воно вказане двічі. З чим автор погоджується, проте дискусійним тоді залишається використання у Конституції Франції²¹ гречі слова з французької мови «seront» (волевиявлення), тобто існує диспропорція.

З юридичної психології відомо, що воля – це свідомо організована і саморегулювана діяльність людини своєї діяльності та поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставленої мети. Воля – це здатність контролювати свою діяльність і активно спрямовувати її на досягнення своїх цілей. Вона представляє особливу форму не лише вміння чогось добитися, а й вміння відмовитися від чогось, коли це потрібно (А. Макаренко). Воля забезпечує перехід від пізнання (пізнавальні процеси) і переживання людини (емоційні процеси) до практичної діяльності, саме тому так важливо, щоб цей термін перебував у пропорційному вжитку до терміну право, (закон)²².

З урахуванням викладеного вище, виникають сумніви у доцільності та у послідовності використання термінів у статті 120 ККУ «Доведення до самогубства», а саме «Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство»²³.

Крім того, до об'єкту злочину, який вказаний в коментарі ст. 120 ККУ, а саме: «життя та здоров'я особи», логічно додати «психічний стан», тобто «життя, здоров'я та психічний стан». Наслідком цього буде те, що злочин вважатиметься закінченим з моменту настання наслідків у вигляді спричинення психічних страждань потерпілому також.

Серед чинників, що впливають на обґрунтування кваліфікуючих ознак доведення до самогубства потерпілого, є встановлення його залежності від винуватого в сімейних, побутових, матеріальних, службових, посадових, трудових, медичних, політичних, ідеологічних, релігійних та інших відносинах. За такого порядку врегулювання суспільних відносин автор вважає недоцільним визначати суб'єктивну сторону злочину необережністю.

Держава має попереджувати прояви суїциду.

Працівники органів виконавчої влади, можуть стверджувати про заангажованість такого підходу, так як ст. 20 ККУ серед засуджених використовується як підстава для застосування примусових заходів медичного характеру у разі скоєння ними спроби суїциду (О.Джужа, С.Фаренюк²⁴). Дійсно, визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання, проте необхідною умовою з п. 1 вказаної вище статті є наявний у особи «психічний розлад», тобто орган виконавчої влади має звернутися до суду у такому випадку для визнання судом особи обмежено осудною з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи, а відсутність такого звернення означає бездіяльність суб'єкта владних повноважень.

Доцільним є запозичення позитивного досвіду індійських колег, у яких в традиції самогубство було стверджено релігійними догмами (самоспалення вдов, подарунок життя свого фізичного тіла богині Ахгорі). У цій країні у протидію такому негативному явищу була схвалена стаття 309 КК Індії, згідно з якою спроба самогубства карається позбавленням волі на строк до 1 року і / або штрафом. Така сама диспозиція та санкція існує в Республіці Сінгапур: «хто спробує покінчити з собою, і зробить будь-які дії на вчинення такого злочину, карається позбавленням волі на строк до одного року, або штрафом, або і тим і іншим»²⁵.

Окремі положення чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі КПКУ) ще більше додають логіки в обґрунтування позиції автора. Так, законодавчо не встановлено процесуальний строк для здійснення повідомлення про підозру за пунктом 3 частини 1 статті 276 КПКУ. Неврегульованість правового інституту повідомлення про підозру, закріпленого главою 22 КПКУ, включає в себе оціночне поняття, яке охоплюється словами «у випадках: ... наявності достатніх доказів»²⁶ – це надає можливості правозастосовним органам «самостійно» оцінювати факти в межах, передбачених оціночною нормою, тобто створюють можливості для дискреції суб'єкта при реалізації та застосуванні їх на практиці.

При чому, відсутність встановленого строку для вчинення процесуальної дії, усуває можливість здійснення процесуального (судового) контролю за діями та бездіяльністю слідчого та прокурора, що унеможлиблює вплив на такі дії чи бездіяльність, та притягнення останніх до юридичної відповідальності. Можна стверджувати, навіть при фактичній умисній протиправній бездіяльності слідчого та прокурора у частині неповідомлення про підозру, така бездіяльність фор-

мально буде правомірною. На погляд автора, така умова додає можливості особам, які мають спеціальні знання, зловживати ними на власний розсуд, у формі створення чинників направлених на доведення особи до самогубства. Без сумніву, така законодавча конструкція дозволяє формально діяти в рамках закону (в т.ч. суб'єкту владних повноважень).

Наостанок зазначу що, «скоєння самогубства працівником плавскладу на судах морського, річкового та рибпромислового флоту в разі перевищення обумовленого колективним договором строку перебування у рейсі...»²⁷, вказане в Переліку обставин, за яких за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, (ЗАТВЕРДЖЕНО постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. N 1232) – є умовою, яка впливає на збільшення кількості самогубств громадян України.

Підсумовуючи узагальнений матеріал, пропонуємо зробити такі висновки:

По-перше, з метою дотримання пропорційності у межах співвідношення «суспільство – групи людей – особистість» та використання термінів «життя – волевиявлення – воля» потрібно в п.п. 2) п. 4 Положення про порядок роботи у Верховній Раді України із проектами законів, постанов, інших актів Верховної Ради України внести доповнення «роз'яснення про дотримання пропорційності використання термінів «життя – волевиявлення – воля» та ...».

По-друге, внести зміни до ст. 120 ККУ, хоча б замінивши слова «Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство» на «Доведення особи до суїциду або до скоєння самогубства», які мають більш коректне формулювання для подальшого тлумачення. До санкції осіб, які скоїли кримінальне діяння, передбаченої диспозицією цієї статті, треба додати обмеження способу життя підсудного в залежності від ступеня винуватості та законодавчо визначити категорії таких громадян і час перебування їх в цих категоріях (після вироку суду обліково-реєстраційні дані та їх зображення мають бути внесені до списку на строк, встановлений судом, і бути публічно доступними).

По-третє, пропонуємо додати до кримінального кодексу в Україні статтю з назвою «Спроба самогубства» з таким змістом «1. Спроба самогубства, чи будь-які дії направлені на вчинення такого злочину, караються позбавленням волі на строк до одного року, або штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або і тим і іншим.» і винести на обговорення фахівців другу частину цієї статті «2. Ті самі діяння, якщо вони спричинені неповнолітнім, караються обмеженням волі одного з батьків на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з штрафом від ста до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або і тим і іншим».

По-четверте, скасувати Постанову Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. N 1232 в частині дії обставин, за яких за яких нещасний випадок визнається таким, що пов'язаний з виробництвом, про «скоєння самогубства працівником плавскладу...»

1. *Ukraine. Overview. Ukraine faces a number of challenges* [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/.../Ukraine_b4_9.30.doc (25.11.2013). 2. *The World Factbook* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/up.html> (25.11.2013) – Назва з екрану. 3. *Населення* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (25.11.2013). 4. *WHO | Suicide rates per 100,000 by country, year and sex (Table)* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.who.int/mental_health/prevention/suicide_rates/en/index.html: (25.11.2013).

5. *Населення України за 2011 рік. Демографічний щорічник* // Державна служба статистики України. – К.:, 2012. – С. 407-409. 6. *Суліцький В.В.* Автореф. дис... канд. психол. наук. – К., 2002. – 20 с. 7. *Криминология: учебник для учебных заведений МВД Украины* [Лихолоб В.Г, Филонов В.П., Коваленко О.И. Михайлов А.Е.]; под ред. В.Г. Лихолоба и В.П. Филонова. – К.-Донецк, 1997. – 398 с. 8. *Шестопалова Л.М.* Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2001. – 22 с. 9. *Словарь иностранных слов.* – М., 1987. – С. 192. 10. *Русанду Й.* Політична система і громадянське суспільство: консенсус інтересів / Йон Русанду // Політичний менеджмент, 2008. – Спеціальний випуск. – С. 100 – 108. 11. *Суїцид* – Викисловарь [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ru.wiktionary.org/wiki/суицид> (25.11.2013). 12. *Beichler J.E.* The Paraphysical Principles of Natural Philosophy. Doctoral Dissertation. The Union Institute. USA, 1999 – 292 pp. 13. *Shneidman E.* (1998). «Suicide» in the Encyclopedia, 1777-1997 Britannica. Archives of Suicide Research, 4, p. 189-199. 14. *Корсини Р.* Самоубийство / Корсини Р., Ауэрбах А. // Психологическая энциклопедия [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vocabulary.ru/dictionary/3/word/samoubiistvo> (25.11.2013). 15. *Чхартишвили Г.* Писатель и самоубийство / Чхартишвили Г. – М.: Захаров, 2008. – Т. 1. – С. 33. 16. *Ефремов В.С.* Основы суицидологии / Ефремов В.С. – СПб.: Диалект, 2004. – С. 18. 17. *Юридична енциклопедія: в 6 т. /* Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998 – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 415. 18. *A Dictionary of Law.* Sixth edition. Edited by Elizabeth A. Martin, Jonathan Law/ Oxford university press, 2006. – 590 p. – p. 520 19. *Конституція України* | від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 20. *Академічний тлумачний словник української мови* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/svaviljnyj>. 21. *ICL – France Constitution* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.servat.unibe.ch/icl/fr000000.html>. 22. *Юридична психологія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.rus.ec/b/453629/read>. 23. *Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>. 24. *Кримінально-виконавче право України* / О.Джужа, С.Фаренюк, В.Корчинський та ін. – К., 2002. – 446 с. 25. *Penal Code (Singapore)* – Wikipedia, the free encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Penal_Code_\(Singapore\)#cite_note-54](http://en.wikipedia.org/wiki/Penal_Code_(Singapore)#cite_note-54) (25.11.2013). 26. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8>. 27. *Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків...* від 30.11.2011 № 1232 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-p/page4>.